

**INGLIZ VA O'ZBEK TILLARIDAGI TEACHER/O'QITUVCHI,
MUALLIM KONSEPTLI BA'ZI FRAZELOGIK BIRLIKLARNING
O'ZIGA XOS XUSUSIYATLARI**

Narmuratov Zayniddin Radjabovich

Termiz iqtisodiyot va servis universiteti

+99891 581-14 -56

Annotatsiya. Ushbu maqolada frazeologizmlarning shakllanishi, ularning lingvomadaniy xususiyatlariga oid tadqiqotlar nazariy jihatdan o'rganilib chiqilgan va ularga konseptual munosabat bildirilgan. Chog'ishtirilayotgan tillarda **science/ilm** konseptli frazeologik birliklarning o'ziga xos xususiyatlari amaliy misollar bilan yoritilgan.

Abstract. This article analysis of theoretically studies the formation, etymology, semantic structure, translation problems, and research on their linguistic and cultural characteristics of phraseologisms and presents a conceptual approach to them. The specific features of phraseological units with the concept of science/ilm in the languages being compared are illustrated with practical examples.

Kalit so'zlar: frazeologizm, teacher/muallim, ekvivalent, maqol, frazema.

Keywords: phraseology, teacher, equivalent, proverb, phraseology.

4.2.1-§.Teacher/o'qituvchi, muallim haqidagi frazeologik birliklar

Bizga ma'lumki, o'qituvchi, muallim - turli yo'nalishdagi o'rta umumiy ta'lim maktablari, akademik litseylarida o'quvchilar bilan ta'lim-tarbiya ishlarini amalga oshiradigan mutaxassis. Oliy ta'limda "domla" deb yuritiladi, ular "professor o'qituvchi" tarzida umumlashma nom bilan ham ataladi. Shuningdek, o'qituvchilarga nisbatan "muallim" yoki "pedagog" atamasi ham qo'llaniladi. Ilmiy manbalarda berilishicha, o'qituvchilik kasbi juda qadim zamonlardan buyon

inson faoliyatining alohida turi sifatida mavjud. Chunki inson faqat ta'lim-tarbiya tufayligini hayotini davom ettira oladi va rivojlantiradi. Tamaddunning Ossuriya, Bobil, Misr, Turkiston, Hindiston, Xitoy singari qadimiy o'choqlarida topilgan tarixiy-madaniy obidalar bu o'lkalarda o'qituvchilik kasbi juda qadim zamonlarda shakllanganligini ko'rsatadi. Bu davrlarda eng oqil, tajribali kishilar o'qituvchilik bilan shug'ullanishgan va ular boshqalarga qaraganda katta imtiyozlarga ega bo'lishgan. Yunonistonda faqat ozod kishilargina o'qituvchilik qilishga haqli hisoblangan. Rim imperiyasida o'qituvchi imperator nomidan tayinlanadigan davlat amaldori sanalgan. O'rta asrlarga kelib, G'arb mamlakatlarida o'qituvchilik bilan, asosan, cherkov xizmatchilari shug'ullanishgan. Sharq mamlakatlari, jumladan, Turkiston o'lkasida ham o'qituvchi eng qadimiy va obro'li kasb hisoblanib, "ustoz" deb e'zozlangan. O'lkaga islom dini kirib kelishi bilan har bir qishloq, shaharlardagi har bir mahallada masjid va deyarli har bir masjid qoshida maktab tashkil etildi. Bu maktablarning o'qituvchilari domla deb ataldi.

Shuni aytish kerakki, o'qituvchi alohida ijtimoiy hodisa bo'lib, jamiyat a'zolarining shakllanishiga ta'sir ko'rsatgani uchun ham uning shaxslik sifatлари kasbiy fazilatlaridan muhimroq hisoblanadi. Chunki u jamiyatning buguni va ertangi kuni qiyofasini shakllantiradi. Shuning uchun ham o'qituvchining professional jihatdangina yetuk bo'lishi kifoya qilmaydi. Uning ma'naviy olami o'quvchilarga singdirilishi ko'zda tutilgan ezgu insoniy sifatlarga to'yingan bo'lishi kerak. O'qituvchigina bugungi yosh avlodning barkamol shaxslar sifatida shakllanishiga ta'sir ko'rsata oladi. Istiqlol davri o'qituvchilarida ana shunday xususiyatlarni qaror toptirish mamlakat taraqqiyotini ta'minlash omilidir¹.

Ingliz tilida *teacher* leksemasi o'zbek tilidagi *o'qituvchi* va *muallim* so'zlariga ekvivalent bo'ladi. "O'zbek tilining izohli lug'ati"ga ko'ra, o'qituvchi fan tarbiya asoslaridan birini o'qitadigan dars beradigan kishi; muallim² so'zlari bilan izohlanadi. O'qituvchilik, muallimlik – buyuk maqom, chunki payg'ambarlar ham qaysidir ma'noda muallim bo'lganlar. Muallim so'zining ma'nosi ilm

¹ <https://gomus.info/encyclopedia/cat-ou/oqituvchi-uz/>

² O'zbek tilining izohli lug'ati. III jild. – Toshkent: O'zbekiston milliy ensiklopediyasi, 2020. – 678 b.

<https://scientific-jl.com/>

beruvchi, ta'lim beruvchi, o'rgatuvchi demakdir. Payg'ambarlar insoniyatga ezgulikni o'rgatganlar. Ana shuning o'ziyoq ustozlik qay darajada buyuk maqom ekanini ko'rsatadi.

Inglizcha ***teacher's pet*** (Disney's Teacher's Pet) iborasi *The idiom teacher's pet was first seen in print around 1890, though it's safe to assume that it was an epithet hurled around the schoolyard for many years before entering mainstream English*³[ushbu idioma dastlab 1890 yillarda turli xil nashrlarda paydo bo'lgan bo'lsada, u maktablarda bundan oldinroq qo'llanila boshlangan]. Ingliz tilida ushbu idioma o'qituvchining suyuqli o'quvchisi mazmunida qo'llaniladi. Ushbu mazmunni quyidagi misollarda ham kuzatishimiz mumkin: Misol uchun,

1. *You are a teacher's pet all right and your only aim is to stay in his/her good books.* [Siz o'qituvchining suyuqli o'quvchisisiz va sizning yagona maqsadingiz uning eng suyuqli o'quvchisi bo'lib qolish.] – (The Hindu).

2. *"I loved school," said Renee, a self-described teacher's pet.* [Men maktabni yaxshi ko'rardim", dedi o'zini o'qituvchining suyuqli o'quvchisi deb atagan Rene] – (The Buffalo News).

3. *Leaders vie with each other to be teacher's pet*⁴ [Rahbarlar o'qituvchining suyuqli o'quvchilari bo'lish uchun bir-biri bilan kurashadilar] – (The Sydney Morning Herald).

Ingliz lingvomadaniyatida ***teacher's pet*** iborasi o'qituvchini erkatoyi degan ma'no-mazmunni ifodalab kelishini yuqorida ta'kidlab o'tganimizday keltirilgan misollarda ham o'z ifodasini topganini bilib olishimiz mumkin. *Pet* ingliz tilida uy hayvoni ma'nosini bildiradi. *Pet* leksemasini izohli lug'atda berilgan ma'nolarini ko'rib chiqamiz. Ingliz tilining mashhur "Oxford Advanced Learner's Dictionary" online lug'atiga ko'ra, 1. *an animal, a bird, etc. that you have at home for pleasure, rather than one that is kept for work or food:*

- Do you have any pets?
- a pet dog/hamster

³ <https://grammarist.com/idiom/teachers-pet/>

⁴ <https://grammarist.com/idiom/teachers-pet/>
<https://scientific-jl.com/>

- a family pet
- exotic pets
- pet food
- Being a responsible pet owner means caring for your pet.
- a pet shop (= where animals are sold as pets)
- Keeping pigs as pets has become extremely popular.

2. (usually disapproving) a person who is given special attention by somebody, especially in a way that seems unfair to other people (SYNONYM *favourite*);

- She's the *teacher's pet*.

3. British English, informal) used when speaking to somebody to show kind feelings or to be friendly;

- *What's wrong, pet?*
- *Be a pet* (= be kind) *and post this letter for me*⁵.

Pet leksemasi ko'p ma'noli so'z hisoblanib, yuqoridagi lug'atda izohlangan ma'nolarining tahliliga tayanib, unda keltirilgan ikkinchi ma'nosi *erkatoy*, *sevimli* ma'nosi ushbu *teacher's pet* idiomasi qo'llanilgan. Ingliz lingvomadaniyatida ushbu idioma o'qituvchining *erkatoy* o'quvchisi ma'zmunida kelib, ustozning shogirdga e'tibori va mehri-oqibati yuqori ekanligini bildiradi. Ushbu ibora ingliz xalqida mashhur bo'lib, bugungi kunda u haqida ko'plab filmlar, ashulalar, ko'rsatuvlar ham tayyorlangan.

O'zbek tilida esa *o'qituvchining erkatoysi* frazeologik birligi ingliz tilida berilgan *teacher's pet* idiomasi mazmun-mohiyati bilan hamogang bo'ladi. Yuqorida tahlilga tortilgan ikki til iborasida qo'llanilgan so'zlar tubdan farq qilyapti. Inglizcha frazemada maorif sohasiga oid so'z o'qituvchi leksemasi foydalanilgan, o'zbek tilida ham ushbu sohaga oid leksika foydalanilgan. Biroq, frazeologik birlikni ma'nosini shakllantirishda hizmat qiluvchi ikkinchi leksemalar bir-biridan farq qilib turibdi. Ingliz tilida *pet* leksikasi ishlatilgan

⁵ https://www.oxfordlearnersdictionaries.com/definition/english/pet_1
<https://scientific-jl.com/>

bo'lsa, o'zbek tilida esa *erkatoy* so'zi faol qo'llanilgan. Bu holatda xalq o'zining leksik fondidan va madaniyatidan kelib chiqib so'z qo'llagan.

Ingliz lingvomadaniyatida *teacher's pet* idiomasi o'qituvchining o'quvchiga alohida mehr ko'rsatib, unga g'amho'rlik qilish, uni boshqalardan ko'proq suyish kabi omillar asosida shakllangan ibora hisoblansa, o'zbek lingvomadaniyatida ham *o'qituvchining erkatoysi* frazemasida o'qituvchining o'quvchiga alohida mehr ko'rsatganligi uni boshqalardan ko'proq erkalashi kabi ma'nolari anglashiladi.

Tahlildan ma'lumki, o'rganilayotgan lingvomadaniyatlar masofa jihatdan bir-biridan uzoq uzoq bo'lsada, ushbu tematik guruhga kiruvchi frazemalarning ko'pchiligi bir-biri bilan mazmun jihatidan to'g'ri keladi, chunki turli xalqlar hayoti va tarixi, turmush tarzida o'xshashlik va umumiyliklar mavjud. Shunga qaramasdan, ushbu guruhga kiruvchi paremalarning o'ziga yarasha milliy madaniy xususiyatlari ham bor.

Inglizcha *lord and master* frazemasida o'zbek tilida *xonadon sohibi, oila boshlig'i* degan mazmunni ifodalab kelib, antroponimik leksemalar ingliz tili madaniyatida erkak har doim liderlikka, rahbarlikka, boshchilikka, hukmronlikka intilishi bilan tavsiflanadi. O'zbek tilida esa *oilaning ustuni erkak, uning tirgagi ayol* frazeologik birligi ingliz tilidagi *lord and master* frazemasiga mazmun va ma'nosi bilan ekvivalent bo'ladi.

Chog'ishtirilayotgan tillar frazeologiyasi mavzuviy jihatdan tubdan farq qiladi. Ingliz tilida qo'llangan *lord and master* iborasida *master* (ustoz) leksemasi ishtirok etgan bo'lsa, o'zbek tili frazemasida erkak va ayol leksikalari ishtirok etganini kuzatishimiz mumkin. Bu o'rinda har bir til vakillari o'z leksik fondidan kelib chiqib so'z qo'llashi bilan birga ularning madaniyati ham frazeologik birliklarni shakllanishida o'z ta'sirini ko'rsatmasdan chetda qolmagan. Bu esa ikki etnos madaniyati farq qilishidan dalolat beradi. Mazkur madaniyatdagi tafovutlar esa tilda aks etmasdan qolmaydi. Shu boisdan ingliz

lingvomadaniyatida *lord and master* idiomasida patriarxal tasavvurlarga ko'ra, erkak – oila boshlig'i, oilaga tegishli barcha qarorlarni qabul qilish uning vakolatida degan qarashlar yotadi.

O'zbek tilidagi *oilaning ustuni erkak, uning tirgagi ayol* frazemasida *oil*, *erkak, ayol* leksemalari qo'llanganidan ham o'zbek xalqi uchun oila muqaddas ekanligini anglash mumkin.

Yuqorida ta'kidlab o'tilganidek, o'zbek lingvomadaniyatida oila muqaddas hisoblanadi. Oilada er-xotin uning zanjiri sanaladi. Bu haqda dinimiz Islom ta'limotida oilaviy hayot muqaddas narsa hisoblanadi. Chunki, oila jamiyat binosining g'ishti, bir bo'lagidir. Agar binoning g'ishtlari sog'lom bo'lsa, bino ham mustahkam bo'ladi, aks holda bunday bino yemirilish va qulash xavfi ostida qoladi. Shu bilan birga, islomda nikoh orqali inson va oilani ulug'lashga, erkak va ayolning huquqlariga, ularning sha'niga va oilada tinchlikni saqlashga katta e'tibor qaratilgan: "Ayollar (uchun belgilangan huquqlar) o'z me'yorida erkaklar (huquqi) bilan tengdir"⁶. - deb qayd etilgan.

Yuqorida tahlil etilgan misol orqali ikki xalq lingvomadaniyatida farq kuzatilganligini ko'rishimiz mumkin. Bu farqlar ikki xalqning dini, qarashlari, urf-odatlar, milliy mentaliteti kabi madaniy birliklar bilan belgilanadi.

Ingliz tilida tahlilga tortilgan proverbial frazemalarida o'qituvchi leksemasi mantiqiy asos sifatida gavdalangan bo'lsa, o'zbek tilidagi ekvivalentlarida esa ustoz so'zlari mantiqiy asos sifatida faol qo'llanilgan. Ikki etnos lingvomadaniyatida ham ushbu paremalarda farq kuzatilib turibdi. Inglizcha paremada yaxshi o'qituvchi yaxshi bilim berishi xalq tasavvuri asosida shakllangan bo'lsa, uning ekvivalentida esa ustozning o'giti haqida so'z borgan. O'zbek xalqi azaldan yoshi ulug' va ustozlarni ezozlab kelishgan va ularning maslahatlariga quloq tutgan. Shuning uchun ham ushbu frazemada ***o'git***

⁶ <https://www.bukhari.uz/?p=21894&lang=oz>
<https://scientific-jl.com/>

leksemasi qo'llanilgan.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI

1. Cowie A.R., Mackin R. Oxford Dictionary of Current Idiomatic English. — Vol. 2. Phrase, Clause and Sentence Idioms. – Oxford University Press, 1983. – 1876 p.
2. Ernest Miller Hemingway. The old man and the sea. United States, 1952. – 127 p. Mark Twain. The complete short stories. Bantam Classic reissue edition/ New York, 2005. – 737 p.
3. Hoshimov O'. Ikki eshik orasi. Roman, mas'ul muharrir A.Samad. Toshkent, Meriyus, 2015. – 548 b.
4. Macmillan English dictionary for advanced learners second edition. – London: Macmillan Publisher, 2007. – 1748 p.
5. Абдурахимов М. Қисқача ўзбекча-русча фразеологик луғат. - Тошкент: Ўқитувчи, 1980. – 184 б.
6. Нармуратов З.Р. Қисқача икки тилли илм-маърифат паремиологик луғат. – Тошкент: ADAST POLIGRAF, 2020. – 84 б.
7. Нармуратов З.Р., Сафармуратова М. Таълим, илм ҳикматлари. – Термиз: Термиз давлат университети, НММ нашриёти, 2022. – 89 б.
8. Раҳматулаев Ш. Ўзбек тилининг изоҳли фразеологик луғати. – Тошкент: Ўқитувчи, 1978. – 408 б.
9. Ўзбек халқ мақоллари: [2томлик]. Масъул муҳаррирлар: Мирзаев Т., Саримсоқов Б. Том 2. – Тошкент: «Фан», 1988. – 372 б.